

PÕHJALIK, ERUDEERITUD, ERGAS: JUHANI SALOKANDLE „JAAN KROSS”

Juhani Salokannel. Jaan Kross. Soome keelest tõlkinud Piret Saluri. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009. 542 lk.

Ei saa öelda, et Juhani Salokandle Jaan Krossi monograafia ilmumine oleks olnud üllatus. Selliseid raamatuid kirjutatakse ja oodatakse ikka aastaid. Ka väljavõtteid käsil olevast raamatust ilmub ju nii sellesama ajakirja kaante vahel kui ka mujal veel enne suurteose ilmumist Soomes 2008. aastal. Ta oli aga oodatud ka Salokandle varasema uurimistööst tõttu eesti kirjanduse alal, mis on aukartustäratav küll mahult, aga veelgi enam oma tasemelt. Salokandlel on imetlusväärne võime lugejat üleliigsete teoreetiliste taustadega koormamata tabada iga kirjandusteose tuuma, vaagides kirjaniku eesmärke suhetes kunstiliste võtetega, mida ta nende saavutamiseks kasutab. Varem ilmunud artiklites terve rea eesti kirjjanike loomingu kohta on tema tähelepanekuid juhtiv intuitsioon olnud alati eksimatu. See on teinud temast olulise autori nii välismaiste eesti kirjanduse sõprade kui ka kogu eesti kirjandusuurimuse kontekstis. Ja seepärast oli tema Krossi monograafia oodatud, kuid samal ajal ikkagi üllatav oma kapitaaluse ja kiiruse poolest, millega see tänu Piret Saluri vahendusele eestlasest lugejani jõudis.

Lugedes seda ladusalt edenevat, reipas ja muhedas toonis kirja pandud rohkem kui pooletuhandeleheküljelist

teksti, tekkiski ühest küljest tunne, et see pilt Krossist, mis tema järjekindlate lugejate peades ja uurijate üksikutes artiklites on juba mõnda aega olemas olnud, saab Salokandle monograafias lõpuks ka terviklikuna paberile. See ei tähenda aga, et monograafia oleks kuidagi ettearvatav. Pigem täidab ta sellisena ülesannet, mille iga esimene põhjalik käsitlus peaks endale võtma. Teisest küljest puudutab tunne, et see, mida on juba pikemat aega räägitud ja mõeldud, saab sidusas ja ladusas vormis lõpuks kirja, vaid monograafia üldist raami: Krossi kirjanikukuvandit ja tema loomingu üldisemat tõlgendust. Olgu siin teada-tuntud märksõnadena nimetatud tahet olla haritud – see on monograafia soomekeelse originaali pealkirjaks –, klassiku staatust või eestluse edendamist loominguga.

Seevastu üksikute teoste tutvustamisel ja nende rolli määratlemisel Krossi loominguga üldises raamis on Salokandlel öelda palju uut. Siin läheb tema käsitlus kaugemale kõigi teiste varem tehtust. Nimelt kerkib üksikute käsitluste najal Salokandle raamatus pilt Krossist kui XX sajandi teise poole luuleuudajast ja ennekõike kui isikupärase ajalooromaani loojast. Krossi positsioon eesti kirjanduses on küll juba pikemat aega vankumatu. Ta võlgneb selle just oma ajalooromaanidele. Kuid täpsem uurimistööst teemal, milline see Krossi ajalooromaan ikkagi on, kuidas suhestub ta ajalooromaaniga teiste maade kirjandustes, ei ole kuigi

kaugele edenenud. Krossi ajalooromaanide kunstilisi võtteid on varasematest autoritest kõige põhjalikumalt uurinud ehk Mart Mäger, kuid uuemast ajast ei ole kirjandusteadusel ette näidata ulatuslikke käsitlusi, välja arvatud mõned märkused valdavalt temaatiliste lähenemiste kontekstis. Enne kui vaen Salokandle käsitlust Krossi ajalooromaanist, lühidalt monograafia sihtgrupist ja ülesehitusest.

Salokandle monograafia on kirjutatud soome lugejale. See määrab ära ka raamatu ülesehituse. Esmalt tutvustab raamat Krossi elulugu, mille käsitlust on autor enda sõnul töö käigus lühendanud ennekõike vahepeal Krossi sulest ilmunud mälestuste tõttu. Sellele järgneb arutelu loomingu üle, mis hõlmab luulet, proosat ja näidendeid, samuti mälestusi ja esseistikat nii kirjanduse kui ka poliitika teemal. Monograafia napp viimane osa on taas elulooline ja toetub litereeritud intervjuudele Krossi enda, Ellen Niidu ja Ain Kaalepiga, mida on kasutatud ka raamatu teiste osade kirjutamisel.

Et tekst on suunatud soome lugejale, on Salokannel pidanud vajalikuks anda Krossi elu ja loomingu tutvustamise käigus ülevaate kogu Eesti ajaloo ja kultuurist. Sellist valikut võimendab veelgi otsus käsitleda romaane, lähtudes nende tegevusaja kronoloogiast – proosalooming on jaotatud peatükidesse „Eesti aastasadade” kaupa. Kuigi raamatu esmaseks sihtgrupiks on soomlased, pakub Salokandle hõlmav käsitlus eesti kultuurist ja Krossi kohast selles kindlasti huvi ka eestlastele. Soomlaste vaatepunktist vajalikud Jannseni, Hurda või Masingu lühitutvustused on eesti lugeja seisukohalt ehk üleliigsed. Võrdset huvi mõlemale lugejaskonnale võiks aga pakkuda näiteks Salokandle käsitlus pärisorjusest või võimust Vene tsaaririigis. Huvitav on ka pilt sõdadevahelisest Tallinnast, mis antakse Krossi lapsepõlve kirjelda-

des. Salokannel arvab ise, et Eesti poolelt võiks ajalooline taust pakkuda huvi eelkõige noorematele lugejatele ja peamiselt Nõukogude perioodi lõigus. See on aga liiga tagasihoidlik hinnang. Nõukogude Eesti intellektuaalide elu kirjeldus peaks olema kasulik lugemine kõigile, sest Eestis armastatakse seda viimasel ajal mäletada eelkõige ühise õnnestamise ja vastupanu võtmes. Salokandle valitud üldtoon annab aga pildi, mis kipub praeguse mäluraami varjus ununema.

Omaette väärtus sihtgrupist tingitud vaatenurga puhul on eesti ja soome kirjanduse võrdlus. Salokandle nägemuses arenesid kaks kirjandust XX sajandil ja eriti pärast II maailmasõda täiesti erinevaid radu. Soomes tõi kirjanduslik modernism kaasa mässu oma loominguiliste eelkäijate vastu. Eestis tingis aga sõjaeelse kirjanduse tõrjumine või keelamine Stalini ajal selle väärtustamise 1950. aastate lõpu ja 1960. aastate alguse luuleuueenduse kontekstis. Jällegi annab vajadus tuua soomlaste jaoks esile Krossi eripära teistsuguse kirjanduspildi taustal palju huvitavaid soome kirjanduse kohta ka Eesti lugeja jaoks. Salokannel võrdleb eesti ja soome kirjandust läbivalt kogu monograafias peaaegu terve XX sajandi lõikes, nii et neist kirjakohtadest saaks kokku veel omaette mitme artikli mahus käsitluse. Kokkuvõtteks võib öelda, et Salokandle vaatenurk tingib produktiivse erinevuse, mis muudab Eesti ajaloo ja kultuuri läbivõtmise Krossi loomingu toel huvitavaks kõigile.

Nüüd aga tagasi Salokandle käsitluse juurde ajalooromaani autorist Krossist. Nagu öeldud, on siinkirjutaja jaoks monograafia kõige huvitavam osa Krossi üksikute teoste käsitlused, mis kokkuvõttes loovad kirjanikust pildi kui isikupärase ajalooromaani loojast. Iga teose käsitlus on Salokandlel tervik. Tal on selle kohta oma kindel seisukoht ja arusaamine, mis ei lange mitte alati

kokku eesti uurijate eelistustega. Näiteks annab Salokannel Krossi lähiajalooliste romaanide seast tähtsa rolli „Mesmeri ringile”, mida Eesti kontekstis on vähemalt ilukirjandusteosena, kuigi ehk temaatiliselt mitte, peetud „Paigallenu” varju jäävaks. „Tabamatust” peab ta aga kunstiliseks ebaõnnestumiseks, kuigi Eestis on romaan pälvinud rohket tähelepanu Vilmsi isiku ja tema surma asjaolusid puudutava vaidluse tõttu.

Teoste värsket ja originaalset kirjeldamist võimaldab ennekõike Salokandle kirjandusajalooline ja -teaduslik eruditsioon, mis laseb tal võrrelda Krossi üht või teist kunstilist võtet kirjandusloost tuntud voolude või teiste maade autorite omadega. Salokandle käsitluses on Krossi ajalooline romaan eklektiline segu kirjandusloo erinevatest etappidest pärit võtetest, mille kombineerimine sõltub olulisemas teose eesmärgist. Tulemuseks on terve kaleidoskoop romaane, mis võivad tunduda sarnased küll eestluse idee käsitlemise poolest, kuid on oma võtetelt väga erinevad. Oma põhikoel on Krossi ajalooline romaan ju realistlik. Monoloogivorm Krossi varases loomingu viitab Salokandle järgi aga XX sajandi esimese poole romaanižanri uuendustele, kus kahtluse alla seati XIX sajandi romaanist tuntud kõiketeadva jutustaja tüüp. Kõige moodsamaks peab Salokannel Krossi Martensi-raamatut, mille keskseks jutustamisvõtteks on teadvuse voolu kirjeldamine. 1960. aastate lääne kirjanduse mõju on tunda „Vastutuulelaevas” dokumentaalromaanis vormi näol. Kuid samal ajal esineb Krossi tekstides ka romaanile juba selle algusaastast iseloomulikke võtteid nagu näiteks lobisev jutustajakuju või kaksikolendi motiiv. Salokannel ei iseloomusta sellist võtete kombineerimist – „ühendab, üllatab, segab” – mitte ainult

kogu loomingu lõikes, vaid ka ühe teose sees Krossi sünkretismina. Muidugi ei ole Salokandle käsitlus Krossi ajalooromaanist ammendav, sest monograafial on teised eesmärgid, kuid kindlasti näitab ta siin teed, kuhu Krossi uurimine võiks edaspidi rohkem suunduda.

Monograafia on mõeldud huvitavaks lugemiseks laiale lugejaskonnale, seda ei koorma allmärgused ega formaalselt täpsed viited teiste uurijate töödele. Ka kasutatud kirjanduse nimekiri on lühike. See ei peegelda aga seda materjalihulka, millele toetudes on raamat kirjutatud. Olulisematele neist on viidatud teksti sees. Nii on Salokannel Krossi lapsepõlve kirjeldamiseks kasutanud peale Krossi mälestuste ka näiteks Kalamaja ajalugu tutvustavaid tekste. Krossi loomingu käsitlustest viitab ta Märt Väljataga luuleülevaatele, Maire Jaanuse ja Margit Sutropi artiklitele „Keisri hullu” kohta. Samuti nimetab ta oma suulisi allikaid.

Lisaks latusale stiilile ja kogu Krossi puudutava teadmise esitamisele sünteesitult oma asjatundliku ja lõpuni läbimõeldud vaatenurga kaudu kütkestab Salokandle raamat lugejat ka empaatiaga Krossi loomingu ja eesti kultuuri vastu. Seda on tunda kõikjal, aga seda seletada ei olegi nii lihtne. Võib-olla tuleb see korraks selgesti nähtavale seal, kus autor avastab end olevat olnud ühe Krossi tegelase tütre-tütrega koolikaaslane ja tunnistab, et on nakatunud krossiliku minevikupisikuga, mis paneb nägema neid tuhandeid peenikesi juhuseid, mille kaudu ollakse minevikuga seotud. Ilmselt on selline nakatumine eelduseks empaatiaks, mis muudab kirjaniku elu ja loomingu muidu tehniliselt täpse käsitluse kütkestavaks.

ENEKEN LAANES